

Udtrykket 'gøre ordgran(t)' i de ældste dansksprogede diplomer

Av JØRGEN OTTOSEN

I hefte 1–2 av Danske Studier 1927 (s. 78–79) beskæftiger Marius Kristensen sig under overskriften »orgrant« med et ord han har fundet i et latinsk diplom fra 1320 (6/8, Rep. nr. 1301), skrevet *orgranth*. Nedenfor anføres det relevante afsnit av det pågældende brev (der drejer sig om et mageskifte mellem abbed Peder i Ringsted og hr. Ove Hase) efter Diplomatarium Danicum og Danmarks Riges Breve (1953), 2. rk., 8. bd., nr. 249; de steder der er udeladt i Erslevs Repertorium er sat i parenteser.

.. (talibus annexis condicionibus, quod) si dicto Awoni super memoratis bonis per nos aut successores nostros, (quod deus auertat,) aliqua callumpnia suboriri ualeat, seu (eciam, qualicumque modo, minus iuste,) de possessione ipsius, malicia peruersorum, cedant, obligamus nos (per presentes,) ipsum (Auuonem, a quocumque dampno propter dicta bona, incurrerit) indemnem conseruare, ac heredibus suis post obitum suum (prefata) bona, (legaliter) appropriare, et si aliquod dampnum, perpessi fuerint, uel bona (prefata) de possessione ipsorum cedant, quod wlgariter dicitur *orgranth*, ipsis promittimus, nos facturos.

.. på det vilkår, at hvis der over for nævnte Ove skulde blive rejst trætte af os eller vore efterfølgere om nævnte gods – hvad Gud forbyde – eller hvis det på nogen måde uretfærdigt ved træske menneskers ondskab skulde gå ud af hans besiddelse, forpligter vi os herved til at holde Ove skadesløs for ethvert tab, han pådrager sig på det nævnte gods, og til efter loven at hjemle hans arvinger det fornævnte gods efter hans død, og hvis de lider noget tab, eller hvis fornævnte gods går ud af deres besiddelse, lover vi dem at gøre, hvad der på folkesproget hedder *ordgrant*.

Marius Kristensen citerer kun fra »si aliquod dampnum perpessi ..«; hans oversættelse er identisk med den anførte med undtagelse av at han opfatter ipsis som hørende til facturos i st. f. til promittimus. Han mener at *orgranth* »må enten være et adjektiv som prædikat til objektet eller selv objekt, og den latinske konstruktion taler for det sidste, så vi vist kunde ombytte »gøre« med »yde« el. lign. Ordet *orgranth* må betyde 'skadesløsholdelse' eller noget lignende, men det er så vidt vides aldrig fundet i dansk ellers«. Marius Kristensen sammenholder det med Karlevistenens urkrantari og en form i et skjaldedigt (Finnur Jónsson II B

s. 110) hvor der tales om at holde fred »ørgrant« i seks dage. Wimmer har forklaret Karlevis urkrantari som komparativ av et – ellers ukendt – ørgrandr med betydningen 'uden fejl eller lyde'; M. K. finder at skjalde-digtets ørgrant stemmer hermed når det oversættes 'ubrødt, ukrænket', og »Betydningen af *orgrant* 'uden fejl', 'uden mangel', 'skadesløst' passer også så godt, som man kan vente«. Et nylandsk ord örgrannur = meget tynd, fin, nøjagtig udelukkes med rette fra diskussionen idet det kun kendes fra nyere tid.

I et senere hefte av samme årgang (s. 182–83) gør translator Alfred Thomsen Mar. Kristensen opmærksom på at det av ham undersøgte ord findes opført i Kalkars ordbog under ord-, og supplerer materialet med tre eksempler fra 1466, 1475 og 1482, hhv. med formerne ordgrant, orgranth og oordgrant. Alfred Thomsen betvivler en omtydning av 'or-' til 'ord-' og støtter sig til ældre nyda. ordgran(d) og svensk ordagrann; forekomsten av former med ord- »allerede i det 15. Aarhundrede og den svenske Form »orda-« (taler) for en Sammensætning med »Ord«, og at gøre *ordgrant* skulde herefter maaske kunne tolkes som at forholde sig efter Lovens (mulig efter Aftalens) Ordlyd. At »orgrant« skulde kunne betyde noget som skadesløs, maa vist anses for udelukket, da vi i Tekster, der er samtidige med de ovenfor citerede, jævnlig finder »holle skadeløss« eller lignende Udtryk, som f. Eks. »oprette hannum all hans skade«.

Alfred Thomsens sidste og meget vægtige indvending mod Mar. Kristensens opfattelse tar denne ikke stilling til i sit svar (Da. St. s. 183–86). Heri udskrives eksemplerne fra Söderwalls og Kalkars ordbøger: fra den første 4 fra tiden 1404–06 (hvorav 3 med or-, 1 med ord-), fra den sidste 4 fra 1401–06 med ord- (to gange skrevet i to ord), alle 8 udlydende på -nt, og Marius Kristensen bemærker hertil: »En statistisk opgørelse siger her absolut intet (5 or- : 7 ord- er uden al beviskraft)«. Han bemærker at det omdiskuterede ord næsten altid forekommer i forbindelsen 'fri, hjemle og gøre or(d)grant' el. 'frit, hjemlet og o.' (den eneste undtagelse er »thet friith oc orthgrant at göra« i det første eks. s. 185 ø.) »ofte med tilføjelsen »for alle dem, der kan gøre krav derpå«. Med kendskab til tidens udtryksmåde kan vi ikke være i tvivl om, at *orgrant* må være væsentlig synonymt med *frit* og *hemult* og må betyde noget i retning af *uanfægteligt*. Det kan ikke have noget med *ord* at gøre, men må have den nægtende forstavelse or-, og jeg mener stadig, at sidste led er *grand* i betydningen »skade, fejl«, som Söderwall kender fra en enkelt svensk middelalderlig kilde. »Skadesløs« er næppe – heri har hr. Thomsen ret –

en helt træffende oversættelse, men dog betydelig nærmere det rigtige end de tidligere, også den af hr. Thomsen foreslåede«. (Desværre kommer M. K. ikke nærmere ind på forholdet substantiv : adjektiv – for or- + et subst. grand kan naturligvis ikke oversættes med et adjektivisk udtryk – jf. også det ovenfor citerede). Det er rigtigt at i de 11 danske og svenske eksempler er standardtilføjelsen som M. K. siger, kun én gang (i eks. fra 1482) står der desuden 'til evindelig eje'. Forholdet vil imidlertid vise sig at være noget mere kompliceret. – Muligheden af bortfaldet th efter r o. 1320 indrømmes af Marius Kristensen, men han konkluderer i fortsættelse af sin argumentation: »Det af mig fremdragne ældste kildested beholder da ret overfor de senere forvanskninger, og det viser sig atter, at det er af betydning at gå til de ældste kilder, selv om det kun er et enkelt dansk ord i et latinsk brev, det drejer sig om«.

Siden denne meningsudveksling er der, så vidt vides, ikke sket videre. Først i den senere tid er der fremkommet så meget nyt – og lettilgængeligt – materiale at en undersøgelse på et betydelig bredere grundlag er blevet mulig idet Det danske Sprog- og Litteraturselskabs redaktion af den gammeldanske ordbog har påbegyndt en duplikeret udgave af de dansksprogede middelalderdiplomer (1364 ff). Den flg. gennemgang bygger på de *to første* bind i denne udgave (*Gammeldanske Diplomer*, gruppe A, 1. rk.), omfattende hhv. tiden 1364–1400 (udk. 1959) og 1401–04 (1960); der henvises med side- og stykketal. *Senere udgivelser vil ikke blive taget i betragtning*, med den ene undtagelse at *kancellidiplomerne er undersøgt til og med 1406* (efter bd. 3 (1961) i udg.). – Dette udsnit er ligeså vilkårligt som ethvert andet, men hensigtsmæssigt derved at det omfatter diplomer fra et længere tidsrum (c. 40 år) der tilmed er de ældste overleverede, samt ved at indbefatte et betydeligt antal kancellidiplomer.

1. Sproglig diskussion

Det er nævnt at nyisl. örgrannur kan lades ude af betragtning; det samme gælder ældre nyda. ordgran(d) og sv. ordagrann (begge med betydningen 'ordnet, bogstavelig') der intet har med det middelalderlige ord at gøre. Som omtalt kendes et adj. örgrandr ikke i oldisl., heller ikke et adj. grandr; derimod findes et vb. granda og et tilsv. subst. grand med betydningen '(at) skade'. Adj. grannr har i poesi bet. 'tynd, smækker', ellers 'fin' (grant hlióð); adj. grannligr = smækker (á vøxt, jf. grann-

vaxinn); adv. grannliga = 'på en fin, mindre tydelig måde' (Fritzner). Söderwalls fornsv. ordbog har vb. granda 'skade', men kun et enkelt belæg for subst. grand 'noget ondt, skadeligt'. Hverken granda, grand eller andre former til denne rod findes hos Kalkar. Både Söderwall og Kalkar har adj. grann; i fsv. = 1. fin (klæde, mel), 2. nøjagtig, omhyggelig; i glda. = 1. fin (fil), 2. ren (= skær), 3. forsigtig, nøjeseende. Som adv. med suffikset -lige (sml. fuldelige til fuld) med betydningen klart, skarpt, nøjagtigt, fint er det almindeligt i tidens sprog, jf. granneleghe 2:33,2 (20/7 1401, kanc.), granleghe 2:221,3 (c. 1404, kanc.). For 'ordgran' er opslagsformen hos Söderwall »ordhgrander (orgrander)«, og betydningen angis forsigtigt til »i full överensstämmelse med juridiska formaliteter; med laga formaliteter överlåten?«. Kalkar har »ordgrand« og betydningen »med aldeles tydelige og bestemte ord (efter vedtagen form)?«.

Allerede denne summariske oversigt viser for det omhandlede ords vedk. den ringe sandsynlighed av en dannelse til stammen grand- med betydningen 'skade' o. l.; ingen av de nordiske sprog har et adj. grandr, glda. har overhovedet ingen former til denne rod, mens fsv. kun med sikkerhed har et vb. granda. *Derimod er et adj. grann og dannelser til roden grann- almindelige i alle sprog*, i reglen med betydning av noget fint og nøjagtigt. En sammensætning av glda. orth 'ord' og grann er da på forhånd yderst sandsynlig. I denne sammenhæng må det understreges at stammen grann- udelukker præfikset or- (isl. ør-), og at orth som præfiks udelukker stammen grand-; det omstridte ord må enten ha den normaliserede form orgrand eller orthgrann.

Inden denne diskussion føres videre, anføres eksemplerne med 'ordgran', i alt 27. I langt de fleste tilfælde er 'gøre ordgran(t)' konstrueret med to objekter: N. N. lover at gøre N. N. det pågældende gods frit, hjemlet og ordgrant; det indirekte (dativ-) objekt er overalt udeladt som værende uden interesse for undersøgelsen. (Forholdet mellem ordgran(t) som objektsprædikativ og akk.-objektet vil blive taget op til nærmere undersøgelse). Brevenes geografiske tilhørsforhold er ligeledes uden betydning, og er derfor ingen steder angivet.

orthgrann:

1. al therriis rææt oc deel .. at hemle, at schyøde, at frii oc orgrant at giøræ aff, hwars mans til tale oc pakraue vden alt hinder, til ewinnelech æghe 51,2 (10/6 1394).

2. ath frii och hemle och orgrant athgøre .. alle min .. rætticheeth .. for hwær mans illelse oc attal til ewinnelich æyge 70,1 (7/12 1395).

3. sætter hanom til pant thre bother .. frit, hemelt oc orgrant for huer manz hinder oc ataal 118,3 (9/10 1397).

4. skøda .. the gotz til everthelig æyghæ ok .. the gotz fri ok orthgran at gøræ fore hwars manz til taal 131,2 (23/3 1398).

5. thæn for:dæ gardh at skøødæ tiil ewinneligæ æghîæ. Framdelis .. thæn for:dæ gardh at frii ogh ordh grant at gøræ foræ hwars manz tiil taal ogh hinder 191,1 (4/4 1400).

6. at scødæ, fri, heemblæ oc orthgrant at gøræ .. thæn forsagthæ garth .. aff hwors manss til tal 2:18,2 (24/6 1401).

7a. thet friith oc orthgrant at göra for huars mans thiltall (Rep. 4488); 7b. friit ok orthgrant at gøræ for hwar manz tiltal (÷ *akk.-obj.*; Rep. 4489, Dipl. Sv. 1:90), begge 2:86,1 (20/12 1401).

8. alt thettæ for:de gotz .. at frii, oc at hemlæ, oc ordhgrant at gøræ foræ allæ, som landzlagh til sighær 2:102,1 (21/3 1402).

9. at frii oc hemla oc ordhgrant at gøræ .. efter landzlagh, for hwars mans atalen (÷ *akk.-obj.*) 2:104,2 (30/3 1402, kanc.).

10. alt thetta for:de gotz .. at fry och at hembla och ordgrant at göra for alla som lanslagh til sægia 2:110,1 (4/4 1402).

11. at frii oc hemlæ oc ordhgrant at gøre .. for hwars mans atalen (÷ *akk.-obj.*) 2:118,1 (23/4 1402, kanc.).

12. at frii hemla ok orgrant at göra thet fore nemda goos fore alla mennea til taal ok hindrynssæ 2:125,2 (4/5 1402).

13. ath frii oc himlæ oc orgrant ath gøræ .. thet for:dæ gotz oc tillaghæ for allæ the som vppa thet for:dæ gotz kunnæ talæ elles hindræ 2:135,3 (15/12 1402).

14. ath frii oc himlæ oc orgrant ath gøræ .. thet for:dæ gotz oc tillaghæ til ewerdelik eghæ faræ allæ thøm som vppa thet for:dæ gotz kunnæ talæ elles hindræ 2:142,2 (16/12 1402; iflg. udg. ikke samme hd. som 15/12 hvad meget ellers tyder på).

15. al thæn .. deel, oc eghendom .., oc alt thet annet for:de mit gotz .. atfrii, oc athemlæ, oc ordgrant, atgøræ foræ alle 2:148,1 (24/2 1403).

16. at frii oc hemlæ oc ordh / grant at gøre .. thenne forser: gardh oc gotz .. for hwars mantz tiltalen 2:155,3 (15/6 1403, kanc.).

17. ath frii himlia och orgranth ath ('gøre' *mangler*) thet for:da gotz och tillagæ for alla till æwerdeliga egho 2:176,2 (3/12 1403).

18. alt thet for:de gotz, oc deel .. atfrii, oc at hemblæ, oc ordgrant atgøræ foræ alle som landzlagh vt wiser 2:197,1 (25/8 1404). – 19–27 *alle kanc.*:

19. at frii oc hemlæ oc ordhgrant at gøre .. then for:de gardh .. oc goths .. ewynneleghe foræ hwor mans tiltalen 3:33,3 (10/2 1406). – 20–21 *vist av sm. hd.*:

20. at frii oc hemblæ oc orthgrant at gøræ .. then for:de garth .. oc gotz .. ewynnelicæ for hwors mans tiltalen 3:41,1 (11/2 1406).

21. at frii oc hemblæ oc ordhgrant at gøræ .. then fornempdæ gardh for hwors mants til talæ 3:47,3 (15/4 1406).

22. at frii oc hemelæ oc ordgrant at göra .. swa mygen rættichet som iæc til thette .. gotz hawer for hwors manz til talen 3:84,3 (8/6 1406). – 23–27 *av samme hd.*:

23. thettæ for:de goths .. atfri oc heemle oc ordhgrant atgøre .. fore hwors mans tiltalen 3:54,3 (6/5 1406).

24. atfriu oc heemblæ oc ordhgrant atgøre . . alt thettæ . . goths oc ræticheet foræ hwor mans tiltalen 3:68,3 (17/5 1406).

25. atfriu oc hembæl oc ordhgrant atgøre . . alt thettæ forser: foræ hwor mans tiltalen 3:73,3 (19/5 1406).

26. atfriu oc hembæl oc ordhgrant atgøræ . . alt thettæ . . goths, arff oc ræticheet foræ hwor mans til talen 3:128,1 (17/9 1406).

27. atfriu oc heemblæ oc ordhgrant atgøre . . alt thettæ . . goths fore hwor mans tiltalen 3:130,1 (22/9 1406).

Problemet: foreligger der det negerende-privative præfiks or- eller subst. orth, lar sig ikke uden videre avgøre. Det ældste eks. fra 1320 har or- (vi tar det for givet at der er tale om det samme ord), og av vore 27 har 7 or-, bl. a. de tre ældste, men tidsforskellen mellem det ældste or- (1394) og det ældste ord- (1398) er så minimal at der ikke kan udledes noget herav. I øvrigt er der en klar statistisk overvægt for ord- som ikke er uden betydning.

Går vi ud fra at 1. led er orth, må der regnes med fakultativt svind av th efter r, støttet av særlig udsat stilling i konsonantgruppe, og heri er der intet usædvanligt. Regner man med et oprindeligt præf. or-, må der være tale om en falsk restitution av th efter r, eventuelt i forbindelse med, eller alene forårsaget av, en *omtydning* av ordet, altså fra orgrand til orthgrann. *En sådan betydningsovergang er højst usandsynlig*, så meget mere som der altid tales om at gøre et *gods* eller en *gård* 'or(d)grant', i forbindelse med udtryk som 'hjemle til evindeligen eje' og 'fri for alle mænds påkrav'; hvis det var *dokumentet* der omtaltes som 'ordgrant', ville der være mening i at tale om muligheden av en sådan folkeetymologi; som forholdet er, skulle en betydningsovergang i *modsat* retning, støttet av svindende th efter r, meget lettere kunne tænkes.

De undersøgte tekster frembyder da også en lang række tilfælde av konsonantsvind i lignende omgivelser, men vistnok kun to eksempler på falsk restitution av th efter r, nemlig navnet Berthord 50,1 (10/6 1394) = Berghthör og hindærdh 199,2 (2/7 1400) = subst. 'hinder'. Flg. eksempler på fakultativt eller latent th efter r er noteret: innæn gar ok vdæn garth 19,2 (15/8 1390); Harwic (= Hart-, Harthwigh) 49,3 (10/6 1394); gar 5 g. 85,1-2: gard 85,3 (4/9 1396); thre garsæthæ 152,3 (21/1 1400); ioregotz 162,2 (c. 15/2 1400); mn. Gæwarth: Giæwærd 2:1,2: Giæwær (2 g.) 1,1; Giæwarzs 3,2 (5/1 1401); til ewerlikæ æghæ 2:36,2: blifwe ewerdhelik 36,3 (25/7 1401); (Niclīs) Sigwrsþ 2:52,2 (27/8 1401, kanc.); gaar (2 g.), gars dela 'gårdssdele, -parter' 2:125,1 (4/5 1402); to breve av samme hd.

(begge 16/12 1402): 2:137,3 garth 5 g. : garæ 2 g., gares 1 g., 139,3 garth 3 g. : garæ 2 g., garæs 1 g.; gardh : gare 2:175,2 (13/11 1403); for noræn 2:201,3 (1/11 1404); endelig det ikke helt analoge kosnæth 2:168,2 (28/10 1403). Hermed kan sammenholdes former som gelgullidh = gieldguldit 142,3 (31/10 1399), lanræt 133,1 og 140,2 (hhv. 7/1 og 23/6 1399), lanslagh 2:110,1 (4/4 1402), lans logh 2:145,2 (18/2 1403); 8/8 1401 (kanc.): vndfyngæ, vndfyngæ 2:39,3 : vnfonget 40,3, 41,1. – Falske restitutioner er derimod i det hele taget sjældne, eksempler som (hørdhæ oc) sawthæ ɔ: sawæ 3:51,1 (4/5 1406, kanc.) og syelff = sjæl 2:194,3 (16/8 1404) er enestående. Heri er intet overraskende, men på denne baggrund tar 20 falske restitutioner ud af 27 forekomster sig uægtelig lidt mærkeligt ud.

Det er interessant at *ingen av de 12 kancelli-eksempler har or-*, i betragtning af at kancelliets skrivere formodentlig ikke har været de ringeste; det synes også at fremgå af den omstændighed at der for de of. fremdragne 'fejl'-typer kun er et par belæg fra kancellidiplomer. Det er ydermere påfaldende at af 7 eksempler med or- stammer de 3 fra breve med en endog særdeles ringe ortografi; det gælder for det første det ældste diplom med formen orgrant (10/6 1394) der foruden de of. nævnte navneformer Harwic 49,3 og Berthord 50,1 (overfor de rigtige former fyærthæ, -a 49,3, Ingerd 50,1, iordh 51,3, winneburdh 52,3) tillige har Lalf for Kalf 49,3, wetherkende prs. pl. 50,3, sua danyng 'sådan' (adj.) 52,1 og Beynt 49,3 o. fl. st. : Bund 52,3. I dette diplom mangler vist også to verber (ikke bemærket af udgiverne), se nogle citater senere i fremstillingen. Endvidere har et brev 4/5 1402 (eks. nr. 12) 2:125,1: gaar, gars dela (nævnt of.), neuaranda 'nærværende', vel boryn 'velbåren', mødrehe 'mødrene(arv)', songh for soghn (2 g.), en træia deel; 125,2: hindrynssæ (sml. hindirnissæ 1:137,2), taa 'da'; insehge for insehle 'segl' 125,3. Og 3/12 1403 (nr. 17) har 2:176,1: Mangnsß dotter, 176,3 Mangnisse dotters (formodentlig navnet Magnus); Swnerboo, 176,3 Sunnerbo; Hafnætha : 176,3 Hagnethe; tiilager 'tilliggender' (: tillagæ 176,2), i vothø (och tørre), aff aller; 176,2: æar 'er', morgangaffwar for forventet -gaffwa (overleddet i sg.), margan- 'morgen-', himlia 'hjemle'; efter »ath« mangler 'gøre'; 176,3: stakucth for staducth, tw (neutr.) gardæ for ventet t(w)o g. (Om det sidste brev oplyser udgiverne at det er en sen avskrift, og det burde måske rettelig helt holdes udenfor). I breve med ord-former er ortografien derimod altid god eller i hvert fald ikke mangelfuld.

Alt dette taler for at forstavelsen er orth-, og ikke or-. Denne opfattelse støttes også av den måde et i de undersøgte tekster forekommende ord med det privative præfiks or- staves på; det drejer sig om det velkendte orsakær der betyder noget i retning av 'fri for tiltale' og altid findes i en bestemt kontekst: N. N. lover at gøre N. N. kvit, ledig og o. for påkrav eller for et pengebeløb. Dette ord forekommer 30 gange, og forstavelsen skrives hver gang (med enkelte avvigelser i vokal) or-. Indvirkning herfra på orthgrann er meget tænkelig (omend de to ord holdes klart adskilte og findes i helt forskellige kontekster), under forudsætning av en omtydning av det sidste ord; hvordan en sådan kan ha været mulig, skal vi vende tilbage til. Det er endvidere interessant at præfikset or- aldrig skrives adskilt fra stammen -sak-, mens 'ord' og 'grant' er skilt to gange: i nr. 5 og 16, begge steder skrevet ordh grant (sml. of. eksemplerne fra Da. St. 1927). Eksemplerne på orsakær anføres nf.

orsakær 1-30:

orsakan 9,2 – arsinhæ 53,2 – orssakkæ 58,2 – orsaghe 62,1 – orsake 94,2 – orsaka 120,1 – orsaghe 125,2 – orsinhæ 154,3 – orsaghe 171,2 – orsæghe 186,1 – orsaghe 192,1 – orsakæ 2:8,1 – orsinhæ 2:9,3 – orsaghe 2:40,3 – orsinhæ 2:68,3 – orsaghe 2:71,3 – orsinhæ 2:83,1 – orsagæ 2:98,2 – orsake 2:99,3 – orsinhæ 2:126,2 – orsaghe 2:128,2 – orsake 2:130,3 – orsaghe 2:132,2 – 133,1 – orsinhæ 2:149,2 – orsakæ 2:169,2 – 3:37,3 – orsaghe 3:82,2 – orsinhæ 3:119,1 – orsakæ 3:144,1.

Mens det var umuligt for Marius Kristensen og Alfred Thomsen på grundlag av det av dem kendte materiale at skelne mellem neutr. sg. av rødderne -grand og -grann idet både n og d er latente mellem n og t, findes der blandt de her udskrevne eksempler en i denne henseende meget værdifuld form: nr. 4 the gotz fri ok orthgran at gøræ – et næsten hundrede procent sikkert bevis for såvel stammen -grann- som for kongruensbøjning. Det sidste vil blive omtalt nærmere; forinden skal nogle andre herhenhørende problemer bringes ud av verden. For det første er det klart at 'ordgran(t)' må være et *adjektiv*. Et vb. 'orthgranna' er efter formen ordgrant teoretisk muligt skønt den enerådende udtryksmåde 'gøre ordgrant' gør det mere end usandsynligt, men formen »orthgran« udelukker denne spinkle mulighed. Det er rimeligt at Mar. Kristensen med det latinske diplom som eneste grundlag kunne vakle mellem subst. og adj., men de danske (og svenske) eksempler viser at der er tale om et adj., med eller uden kongruensbøjning. Et subst. måtte under alle om-

stændigheder være et substantiveret adjektiv (eller præt. etc.) da et subst. -grand er udelukket af rent sproglige grunde. Oprindeligt nd i absolut udlyd skrives undtagelsesløst -nd(h) (stort set er hand og land de eneste relevante ord, men det samlede antal forekomster er ganske betydeligt). Kun mellem n og visse konsonanter opstår en synkretisme n/d/t der muliggør skrivemåder som mants, gen. sg. av mann 'mand'; tilsvarende eks. for hand og land er ikke noteret. (Når der skrives fx lans, gen. sg. av land, er det altså hele synkretismen n/d/t der er latent). Det er lykkedes Danmarks Riges Breve i en note hvori »orgranth« (med henvisning til Mar. Kr.) forklares som »et ikke ellers afhjemlet ord, der formentlig er sammensat af forstavelsen or (med privativ betydning, jf. *ornum*, *orbotemål* o. lign.) og et nomen *granth*, skade, (jf. oldnordisk *grand*), og som må dække over betydningen 'skadesløsholdelse'« at tilvejebringe et forbavsende koncentrat av urigtigheder.

Det der har vanskeliggjort problemet for Mar. Kristensen m. fl. er at der i det latinske diplom vistnok ikke er noget dativ-objekt idet »ipsis« må være styret av »promittimus«, og *tilsyneladende* heller ikke noget akk.-obj.; men der skulle ikke være noget i vejen for i den latinske konstruktion at underforstå et (tryksvagt) 'det' = ea, henvisende til det i den umiddelbart forudgående sætning stående »bona« = gods. Flere av de danske tekster frembyder eks. på den samme udeladelse av et tryksvagt neutrums-pron., og vi er endda så heldige at ha et diplom der foreligger i to samtidige udskrivninger hvorav den ene (7a) lyder: Binder iæk myk thil framdelis meth myk oc mynæ arwinge hanom oc hans arwinge *thet* friith oc orthgrant at göra, den anden (7b): Binder iak mik framdeles tel meth mik ok minæ arwinge hanum ok hans arwinge friit ok orthgrant at göra – altså hhv. med og uden 'det', som om et sådant tryksvagt pron. til enhver tid kan underforstås. At det sikkert forholder sig således, viser endnu to eks. på udeladt 'det', nr. 9 og 11; begge steder står ordet 'gods' lige forinden, hhv. 2:104,2 og 2:117,3 (også lige efter: 2:118,1). Juridiske misforståelser har udeladelserne naturligvis ikke kunnet forvolde.

Muligvis har det også været vildledende at ordgrant som prædikativ ikke altid synes at modsvare akk.-objekt i *neutrum* sg., men heller ikke dette problem er vanskeligt at løse. Helt sikre eksempler herpå er nr. 8, 10, 12–15, 17, 18, 23, 25, 27, med det omtalte nr. 4 i alt tolv sikre eksempler på kongruensbøjning. Nr. 3: thre bother . . frit, hemelt oc orgrant forklares let ved at indsætte det stykke der er udeladt efter »bother«: . . meth hws oc iordh, oc rwm myt i garthen swa bret som bothernæ æra,

oc fri ingang oc wtgang at port oc lokæ, oc aal annor therra til behøring huat nafn thet kan næfnes enkte vndan tagit, (frit ..). Denne opremsning må tænkes opsummeret i et underforstået 'alt', og opfattes i det hele taget uden vanskelighed som et ubestemt kollektiv der fordrer underled i neutr. sg. Noget lignende gælder flg. eksempler: nr. 16 ordh grant at gøre .. thenne forscr: gardh oc gotz, nr. 19 ordhgrant at gøre .. then for:de gardh .. oc goths, og nr. 20 orthgrant at gøre .. then for:de garth .. oc gotz; 'gård og gods' er simpelthen en enhed hvor der snart kan stå 'denne', snart 'dette' foran, sml.: thettæ forscr:e gardh oc gotz 2:156,1 (nr. 16), thettæ for:de gotz oc gardhe 2:165,1 (med henvisende »thes« 2:165,2), thettæ .. gardhæ oc gotz 2:198,1, thettæ .. gardh oc goths 3:32,2, thenne .. garth oc gotz 3:37,2, thenne .. gardh oc gotz 3:100,1, o. fl. lign. Denne faste samhørighed muliggør at 'gods' kan udelades, og 'gård' alligevel opfattes som (koll.) neutr. sg. hvilket er tilfældet i nr. 5, 6 og 21.

Et andet neutralt kollektivbegreb av lign. type er 'ret(tighed) og gods', jf. nr. 24 alt thettæ .. goths oc ræticheet og nr. 26 alt thettæ .. goths, arff oc ræticheet; sml. then ræticheet oc goths 3:112,3. På samme måde som 'gård' kan da 'ret(tighed)' alene styre prædikativet i neutr. sg.: nr. 1 al therris rææt oc deel, 2 alle min .. rætticheeth (jf. 68,3 alle mine rætt och rætticheed) og 22 swa mygen rættichet. – I alle tilfælde har omgivelsernes stive og formelagtige karakter, der umuliggjorde misforståelser, virket støttende for 'uregelmæssighederne'.

Der er således overalt tale om at gøre noget jordegods 'ordgrant'. Spørgsmålet blir da hvad den *retslige* (sekundære) betydning av o. er; den *sproglige* er givet med leddene orth og grann og kan omtrentlig gengis med 'ordklar', hvorved vi lar det blive indtil videre. Det drejer sig i det flg. om at finde et acceptabelt juridisk indhold hertil.

2. Litterær diskussion

Mar. Kr. antar at 'frit', 'hjemlet' og 'ordgrant' er synonymer (cit. of.). Det er imidlertid kun delvist rigtigt. Der kan ikke være tvivl om at de tre udtryk har én og samme *grundbetydning*, nemlig en forsikring til den nye ejer av det solgte gods om at godset er hans og skal vedblive at være det. Men skulle 'ordgrant' være synonymt med de to andre udtryk, måtte det *alene* kunne bære en sådan forsikring hvad både 'fri' og 'hjemle' kan;

men i alle 27 eksempler står det sammen med disse udtryk! Derimod er der talrige eksempler på at fri og hjemle, hhv. sammen (det hyppigste) og hver for sig, evt. i forbindelse med eller erstattet av synonymer, kan udgøre en 'tilsikringsformular'. (Synonymer er for fri kun 'frelse' (en enkelt gang også 'holde skadesløs', 2:41,1), for hjemle en lang række udtryk som oplade, tilegne, antvorde eller blot avstå, skøde).

Hertil kommer at der i en tilsikringsformular indgår forskellige komplementerende 'formler' der synes at kunne reduceres til 3 grundtyper:

- for alle mænds påkrav,
- til evindeligt eje,
- som landets lov kræver el. udsiger.

Av rent sprogligt-indholdsmæssige grunde må begrebet at 'fri' være eksklusivt knyttet til den første, at 'hjemle' til den anden formel, mens den tredje kan gå på samtlige tre udtryk, taget hver for sig såvel som under ét. Men av to grunde er det rimeligt at opfatte 'som landets lov udsiger' som knyttet til begrebet at 'gøre ordgrant': dels er dette det eneste tilsikringsudtryk der i modsat fald ville mangle en supplerende formel, dels ville en *almen* formel i forening med *almene* udtryk blot være tomt pleonastisk – og det er de to nævnte kombinationer jo ikke! – mens foreningen: 'gøre ordgran(t) – som landets lov kræver' er suppletiv og indeholder en udlægning av *hvad* det er loven kræver. (Det følger herav at Söderwalls forklaring – den bedste av de til nu foreslåede – ikke kan opretholdes).

Denne problemstilling kunne synes undergravet ved konstateringen av det forhold at tilsikringsudtryk og -formler knyttes sammen uden nogen form for systematik (så at fx 'som landets lov kræver' findes hyppigere uden end i forbindelse med ordgrant), eller i hvert fald med en systematik det ikke har været nærv. artikels forfatter mulig at udgrunde. Men denne omstændighed forklares sikkert udtømmende ved at anta at tilsikringsformularen o. 1400 har været gammel og slidt så at udtrykkene (med forbehold for ordgrant der ikke forekommer isoleret) og formlerne har kunnet kombineres omtrent i flæng. Det forklarer hvordan en folke-etymologisk omtydning har været mulig, og hvorfor Mar. Kristensen så sikkert regnede med et præfiks or-; når der nemlig i en formular står: fri og hjemle og gøre ordgrant for hver mands tiltalen, er det fristende at opfatte 'for hver mands tiltalen' som hørende til ordgrant – hvorved dette ord får et privativt indhold! Men denne formel hører, og kan kun høre, til 'fri'.

Ordgrant kan altså umuligt betyde 'uanfægteligt'. Også misforståelsen

med 'skadesløs(holdelse)' opklares let. Som allerede Alfred Thomsen bemærkede, står der i diplomerne simpelthen 'holde skadesløs' eller et omskrivende udtryk når det er dette begreb man faktisk ønsker at udtrykke; og Mar. Kr. må ha overset at der i det latinske diplom, som det er hans fortjeneste at ha fremdraget, kort før der tales om at gøre ordgrant står »indempnem conseruare« hvilket er ordret udlagt: holde skadesløs. Til overmål forekommer udtrykkene 'gøre ordgrant' og 'holde skadesløs' ikke så få gange i umiddelbar nærhed av hinanden så at det er indlysende det drejer sig om helt forskellige begreber; eks. 4: Framdelæs skøda vy . . the gotz til everthelig æyghæ ok bindæ vy ws til meth thettæ wort opnæ breeff . . the gotz fri ok *orthgran at gøræ* fore hwars manz til taal. Ok gaa the gotz hanum aff meth land ret tha bindæ vy ws til hanum ok hans aruingæ *skathæ løsn at gøræ* vether wor gothæ troo (131,2); og nr. 11: at frii oc hemlæ oc *ordhgrant at gøræ* . . oc hæenne (dr. Margr.) oc thøm (arvingerne) *scadheløsæ at holde* oc *gøræ* om thettæ forscr: gotz alt eller noget ther aff henne eller thøm i nogræ made aff gingæ (2:118,1, kanc.). Tilsvarende forsikringer findes i forb. med nr. 7 (2:86,2), 10 (2:110,2), 13 (2:136,1), 14 (2:142,3–143,1). Det latinske diplom skal der vendes tilbage til.

Da det nu er givet, eftersom det fremgår éntydigt av teksterne, at ordgrant kan udelades av tilsikringsformularen *uden* at denne taber i 'kraft' (fx har den samme hd. der tegner sig for eks. 23–27 med ordgrant 4 g. 'fri og hjemle' uden o.: 3:113,1, 116,1, 118,2 og 134,2, i ganske analoge kontekster), melder der sig forskellige muligheder til forklaring: 1. det kan dreje sig om en *ny* retsregel som endnu ikke er helt indarbejdet – men denne teori væltes av det latinske brev fra 1320; 2. der kan være tale om en meget *gammel* bestemmelse der nu er ved at gå av brug; men dette siger de undersøgte tekster os intet om, forekomsterne er nogenlunde ligeligt fordelt over perioden 1394–1406 (der er overleveret meget få danske diplomer fra tiden 1364–94); og 3. den i ordgrant indeholdte retsregel kan helt enkelt være en *selvfølgelighed* som man kan nævne eller la være at nævne efter behag. Det sidste synes det rimeligste; den regel vi søger må da være gængs og fuldt indarbejdet o. 1400, og der er ikke noget i vejen for at den tillige er meget gammel, i det mindste må den ha været i brug o. 1320; på den anden side kunne det at skriveren der har udfærdiget det latinske diplom har måttet ty til 'folkesproget' for at udtrykke den måske tyde på at den ikke er meget ældre.

Hertil er alt for så vidt *formelt* i orden; det ville nu være opløftende

om det lod sig gøre med blot *nogenlunde* sikkerhed at finde frem til det juridiske indhold, dvs. det retsbegreb som kan modsvare det sproglige indhold i 'ord' og 'gran(t)', men det forholder sig desværre anderledes, av den simple grund at diplomerne er meget karrige med oplysninger om selve retshandlerne og -reglerne.

Kun én ting synes givet: at 'ordgrant' på en eller anden måde må stå i forbindelse med *de mundtlige forhandlinger på tinge*. Brevet (skødet) er i orden når det er forseglet og underskrevet, men *det* kan ikke gøre noget ordgrant alene av den grund at der ingen som helst forskel er på breve med og breve uden dette ord.

Man kunne måske tro at 'ordgrant' måtte ha noget at gøre med *tingsvidne*-institutionen, men det er næppe tilfældet. Der er jo det mærkelige ved dette drilske ord at det aldrig forekommer isoleret, men altid kun i forbindelse med 'fri' og 'hjemle', og andre – omskrivende – udtryk på ordgrants plads er der ingen helt sikre belæg for (hvorom nærmere nf.) så at *kombinationsprøver* er vanskelige omend ikke umulige. Men dette betyder også en lettelse, for man kan da være helt sikker på at findes der i diplomsproget *faste udtryk* (der evt. kan omskrives) for et bestemt sagforhold, *kan disse ikke ha noget med ordgrant at gøre*. Det gjaldt begrebet at 'holde skadesløs', og det gælder tingsvidnebegrebet der nemlig nævnes med sit rette navn som at »vppa thænnæ forescr: dagh (,) lywsdes oc wisdes til thet forescr: landstings winnæ« (147,1; tingsvidne 17/12 1399), jf. de ikke sjældne bevidnelser av at »thæn othænzdaw . . waræ wy pa wort lanzthing næruærendes fleræ gothæ mæn, sawæ oc hørthæ« osv. (195,2; tingsvidne 23/6 1400). Et enkelt eks. vil vise det meget tydeligt. Den allerede én gang omtalte skriver som er mester for brevene med ordgrant nr. 23–27 og de lige nævnte fire 'fri og hjemle'-former uden ordgrant skriver i brevet der indeholder den sidste av disse:

Oc tilbinder iac mik oc mine arfuynge atfrii oc hembæl thenne for:de gardh oc allt thettæ forscrefnæ, for:de myn frue drotnyng Margretæ, oc hænnæ arfuyngæ . . fran hwor mans tiltalen til ewerdelich æyghe./ Ther foræ bether iæk thic Iønes Gørstinge landzdomere i Syeland, mæthen iæk sælff ther ey nw hoos wære kan at thu pa mine weynæ . . skøder for:de myn nadhighe frue . . thenne for:de gardh . . til ewerdelich æye i alle made som forescreuit star til landzthingx witnæ. (3:134,2–3; 5/10 1406, kanc.).

Denne skriver ville naturligvis benytte udtrykket 'gøre ordgrant' hvis det var dette begreb han skulle meddele, og ikke et andet *fikseret* udtryk.

En lign. anmodning (dog uden udtrykket 'tingsvidne') findes efter ordgrant nr. 16 hvad der yderligere støtter denne opfattelse. – Av samme grund kan vendingen at 'lovbyde' noget (gods) heller ikke dække over det samme som at gøre ordgrant. Den findes i tre tingsvidner: 146,2 – 153,1 – 184,1 og i to skøder: 161,2 og 166,1 (begge med tilsikringsformulærer). Det fremgår også av et (i begge skøder næsten enslydende) citat : nw haffuer iæch thette samme æfftherscreffine gotz (som var pantsat til kronen) loglyghe loghbudhet, och tha ynghen kom aff mynæ samfrænder, som thet købe wille, tha haffuer iægh . . solth . . drotningh Margrete thet samme gotz . . (161,2; c. 5/2 1400).

Udtrykket kan forbindes med tingsvidne-begrebet, jf. formuleringen »lawligæ tiil Siælandz faræ landztings witnæ (,) lawbuthæt« (153,1; 21/1 1400). (Om betydningen av 'lovbudet', se Poul Johs. Jørgensen i Salmonsens leks., artkl. »lovbyde«).

At gøre ordgran(t) må dække over *tinglysningen* som denne beskrives av A. D. Bentzon i Salmonsens leksikon bd. 23, s. 494 (1927), artkl. »Tinglysning«:

»Fra gammel Tid har det været Regel i vor Ret (. .), at vigtige Rets-handler, særlig angaaende Overdragelse af fast Ejendom, foregik paa Tinge eller dog kundgjordes (lystes) der. (. .) I ældre Tid var det almindeligt, at selve Retshandlingen foretoges paa Tinget; men efterhaanden som Brugen af skriftlige Dokumenter trængte igennem, blev det Skik, at selve Retshandlen afsluttedes udenfor Tinget, ved at Parterne oprettede, underskrev (og forseglede) et skriftligt Dokument, hvorefter dette »læstes« paa Tinge med den Retsvirkning, at Dokumentets Indhold ansaas for derigennem at være kommen til Almenhedens Kundskab. Herved opnaaede den, der erhvervede Ret efter Dokumentet, navnlig, at Trediemand ikke ved Retshandler med den anden Part senere kunde erhverve Retten paa hans Bekostning under Paaberaabelse af at være uvidende om hans Ret. Ogsaa en vis præklusiv Virkning havde Tinglysningen i ældre Tid, idet den i et vist Omfang afskar Trediemand fra efter Udløbet af en vis Frist at fremkomme med Indsigelser mod den stedfundne Transaktion. Efter at Dokumentets Læsning paa Tinge var blevet den afgørende Faktor, blev Tinglæsning det almindelig benyttede Udtryk for, hvad der foregik paa Tinget«.

Det skulle altså være den almindelige oplæsning ('lysning') på tinge i vidners nærværelse som gør dokumentet retsgyldigt man har betegnet med udtrykket 'gøre ordgran(t)'; denne fremgangsmåde må o. 1400 ha

været så selvfølgelig at skriversne hyppigt undlader at hentyde til noget alle og enhver véd. Måske har vi to vidnesbyrd der taler for denne opfattelse; det ene vil blive omtalt nf., det andet er taget fra det ældste diplom med ordgrant (10/6 1394). Det er muligt at vi her kan anstille en kombinationsprøve idet det fig. citat nr. to (52,2) strengt taget er en *gentagelse* af den én gang anvendte tilsikringsformular med ordgrant (51,2). Først hedder det i forbindelse med denne:

Oc thæsse forenæfnde ('have'?) sich til bundet meth therris arfinge, hænne war frwe drotnyng Margrete for:de oc hænne arfinge, al therris ræet oc deel i thæn stadh Opensteen, oc Ryyth . . , at hemle, at schyøde, at frii oc orgrant at giøræ aff (,) hwars mans til tale oc pakraue vden alt hinder, til ewinnelech æghe. (51,2).

Om disse »forenæfnde« forsikres endnu en gang: Item, sawe wi pa at thesse for:de skyøte war frwe drotnyng Margrete, for:de alle thæsse fore screfnæ ræte oc gots, pa Opensteen, oc ('bandt'?) sich framdelis til at skiøde hænne . . . oc hænne arwinge æller hænne embutz mæn (,) pa hænne wegne *pa thinge, a gothemans ahøre* som lands loghen til sigher, hænne oc hænne arwinge til ewinnelek æghe. (52,2).

Efter vor opfattelse blir 'gøre ordgrant' og 'skøde i gode mænds påhør' følgelig at betragte som synonyme.

Den of. nævnte primære tolkning af ordet orthgrann: 'ordklar' må udlægges *sprogligt* 'klar, tydelig, sikker ved hjælp af el. i kraft af ord' – hvad der er noget ganske andet end Kalkars »med aldeles tydelige og bestemte ord« – og *juridisk*: 'tilsikret ejeren ved overdragelsesdokumentets oplæsning på tingene i vidners nærværelse', dvs. *tinglyst*.

Tilbage står at påvise hvordan dette indhold lar sig forene med det latinske diplom fra 1320. I dette findes også en tilsikringsformular der *ikke* er citeret of. idet der står »dimississe, scotasse et appropriasse« = (at ha) overdraget, skødet og hjemlet, og »iure perpetuo possidenda« der modsvarer det danske 'til evindelig eje'. I det anførte stykke gentas forsikringen efter »obligamus« ('tilbinder vi os') med et nyt »legaliter appropriare« ('hjemle som (lands-) loven udsiger'). Hertil kommer så en skadesløhedsforsikring »indempnem conseruare« samt det famøse »orgranth«. Det eneste forvirrende er at der inden orgranth-sætningen står »si aliquod dampnum (,) perpessi fuerint« osv. = hvis de skulle lide noget *tab* eller hvis godset går ud af deres eje – det står der ellers ingen steder i forbindelse med 'ordgrant'. Dette problem må vi desværre la henstå uløst. Det er fristende at anta at det er en skrivers lapsus: der er jo

allerede i brevet *én gang* ydet forsikring om erstatning hvis godset skulle gå ud av køberens eje p. g. a. juridiske misligheder, eller at skriveren måske ikke har forstået begrebet 'gøre ordgrant', evt. fordi det er nyt. Til syvende og sidst er der ingen garanti for at han har været *dansk*. Men mærkeligt er det. – Der findes et diplom fra 20/4 1385 der i struktur kommer tæt op ad det latinske i det relevante afsnit der lyder:

Hwor fore binder iek mik til ok minæ arwnga (N.N.) eller hans arwnga, thet forsaghtha gooz *at hemblæ ok früt at gøæ* af alla mens tiltaal. / Ware thet swa at thet for saghtha gooz eller nogot af the for saghtho gooz af ginge (N.N.) eller hans arwnga meth lands loogh, eller ok fore min hemmols wanskelse skyld, hwilket gwth for biwthe, tha binder iek mik til ok minæ arwnga vnde wor gotha tro ok æræ, (N.N.) eller hans arwnga *af al skatha at taga*, ther the them with kennæ skellegæ at hawa tagit eller taga vm thet forsaghtha gooz. / *Her ywer* (desuden) *binder iek mik til at komma til Scanungga landsthing* nw oppa liowordagh vm half manath, meth miin skiftis breef, ok meth aal miin biwisning ther iek oppa the for saghtho gooz hawir, *ok skødæ* (N.N.) al breef ok for waring ther iek oppa the for saaghtho gooz hawir wdan alla argha lister ok vdan al hielpæræthe ther hanum eller hans arwnga til skatha kwnne eller kan komma, ok mik eller minæ arwnga til fromma. (4,3–5,2).

Herav skulle det sidste stykke modsware at 'gøre ordgrant' hvis vor teori er rigtig (tinglysning udelukker selysagt ikke det personlige fremmøde der er tale om); forretningen er avsluttet udenfor tinget, og sælgeren lover at tinglyse overdragelsedokumentet (el. -dokumenterne). Men i stedet for det latinske brev 'hvis de skulle lide noget tab' osv. står der her 'uden al argelist og underfundighed der kunne komme ham eller hans arvinger til skade'. Igen undrer man sig over den sammenhæng klerken har placeret »orgranth« i, og herved får det foreløbig blive. – Man må håbe at andre vil føle sig foranlediget til at uddybe disse betragtninger; behovet for undersøgelser av diplomernes sproglige og litterære struktur er stort.